

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 43, Yıl/Year: 2021 (Haziran/June)

***Fusûsu'l-hikem Şârihlerinin Mukaddime Yazma Gelenekleri ve
Yazıcızâde Kardeşlerin el-Müntehâ Mukaddimesi***

*Fuṣūṣ al-ḥikam Commentators' Tradition of Writing Muqaddima and
al-Muntahâ Muqaddima of Yazıcızade Brothers*

Büşra Çakmaktaş

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı -
Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Sufism

bcakmaktas@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8670-3430>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 01/02/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 31/05/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2021

Atıf/Citation: Çakmaktaş, Büşra. “Fusûsu'l-hikem Şârihlerinin Mukaddime Yazma Gelenekleri ve Yazıcızâde Kardeşlerin el-Müntehâ Mukaddimesi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 165-189. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.872285> .

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Fusûsu'l-hikem Şârihlerinin Mukaddime Yazma Gelenekleri ve Yazıcızâde Kardeşlerin *el-Müntehâ* Mukaddimesi

Öz

İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'i tasavvuf metafiziğine dair literatürün en önemli örneklerinden birisi olmuş, yazıldığı dönemden itibaren eser üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Bu şerhler *Fusûsu'l-hikem*'in anlaşılması noktasında önemli katkılar sunmuş ve *Fusûsu'l-hikem*'e şerh yazmak bir telif tarzı haline gelmiştir. Bu şerhlerin en önemli özelliklerinden birisi şârihler tarafından şerhlerin başına yazılan mukaddimelerdir. Muhtelif hacim ve dillerde yazılmış olan bu mukaddimeler *Fusûsu'l-hikem*'in ana konuları ve İbn Arabî düşüncesinin temel önermelerine dair bilgi veren metinlerdir. İlk örneklerine Müeyyidüddin Cendî ve Abdürrezzâk Kaşânî'nin şerhlerinde rastlanan mukaddimeler, ilerleyen asırlarda yazılan pek çok şerhin başında da bulunmaktadır. Böylelikle *Fusûsu'l-hikem* şerhine mukaddime yazmak da kesintisiz bir gelenek haline gelmiştir. *Fusûsu'l-hikem* şerhi mukaddime geleneğinin önemli bir parçasını Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed Bîcân'ın kaleme aldıkları *el-Müntehâ* mukaddimesi oluşturmaktadır. Yazıcızâde kardeşler bu mukaddimede tasavvuf metafiziğinin bazı kavram ve meseleleri, tasavvuf ilminin konusu, meseleleri, ilkeleri, maksadı, vücûd mertebeleri ve insan kavramı hakkında geniş bilgi vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yazıcızâde Mehmed, Ahmed Bîcân, *Fusûsu'l-hikem*, *el-Müntehâ*, İbn Arabî, Ekberiyye.

Fuṣūṣ al-ḥikam Commentators' Tradition of Writing Muqaddima and al-Muntahā Muqaddima of Yazicizade Brothers

Abstract

Ibn 'Arabî's *Fuṣūṣ al-ḥikam* is one of the most important works of the literature on Sūfî metaphysics. Many commentaries have been written on the work since the period it was written. These commentaries made important contributions to understanding *Fuṣūṣ al-ḥikam*. To write a commentary on *Fuṣūṣ al-ḥikam* has become a style of writing book. One of the most important characteristics of these commentaries is the muqaddimas written by commentators at the beginning of the commentaries. These muqaddimas have been written in various volumes and languages. These are the texts that give information about the main topics of *Fuṣūṣ al-ḥikam* and the main theses of Ibn 'Arabî thought. The first examples of muqaddimas are found in the commentaries of Mu'ayyad al-Dîn al-Jandî and 'Abd al-Razzâq al-Kāshānî. The muqaddimas are also at the beginning of many commentaries written in the following centuries. Thus, it has become a permanent tradition to write a muqaddima to *Fuṣūṣ al-ḥikam* commentary. An important part of the *Fuṣūṣ* commentary muqaddima tradition is the muqaddima of *al-Muntahā* written by Yazicizade Mehmed and Ahmed Bîcân. In this introduction, Yazicizade brothers gave detailed information about some concepts and issues of Sūfî metaphysics, the subject of tasawwuf, its issues, principles, purpose, marâtib al-wujûd and the concept of man.

[You may find an extended abstract of this article after the references.]

Keywords: Yazicizade Mehmed, Ahmed Bîcân, *Fuṣūṣ al-ḥikam*, *al-Muntahā*, Ibn 'Arabî, Akhbariyya.

Giriş

İslâmî ilimler literatürünün önemli bir kısmını oluşturan şerh türündeki eserler, tasavvuf ilmine dair literatürde de hatırı sayılır bir niceliğe ulaşmıştır. Özellikle *Mesnevî* ve çeşitli dîvânlar gibi tasavvuf kültürü içerisinde çok okunan eserler üzerine pek çok şerhler yazıldığı gibi, tasavvuf metafiziğinin omurgasını oluşturan İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ine şerh yazmak da adeta

bir gelenek haline gelmiştir. Böylece *Fusûsu'l-hikem* sûfîlerin bilgi ve varlık görüşlerinin zirvesini temsil etmenin yanı sıra, bir şerh geleneğinin de merkezini oluşturmuş ve kendisinden sonraki tasavvuf düşüncesinin seyrini çok büyük ölçüde belirlemiştir. *Fusûsu'l-hikem*'in bu etkinliği hiç şüphesiz bu şerhler sayesinde mümkün olmuştur.¹

Bugüne kadar farklı dil, yüzyıl ve bölgelerde üzerine yüzden fazla şerh² yazılmış olan *Fusûsu'l-hikem*'in ilk şârihi İbn Arabî'nin öğrencisi İbn Sevdekîn'dir (ö. 646/1248).³ İbn Sevdekîn'in bu şerhinde sadece İdris fassı açıklanmıştır.⁴ Bu şerh literatürünün en önemli parçalarını geçmişten günümüze Affüddin et-Tilimsânî (ö. 690-1291), Fahreddin Irâkî (ö. 688-1289), Müeyyidüddin Cendî (ö. 691/1292), Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), Dâvûd Kayserî (ö. 751/1350), Rükneddin Mesud eş-Şîrâzî (ö. 769/1367), Emîr-i Kebîr Ali el-Hemedânî (ö. 786/1385), Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451), Ahmed Bîcân (ö. 870/1466), Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492), Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553), Nev'î (ö. 1007/1599), Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), Abdülganî en-Nablûsî (ö. 1143/1731), Yakub Han Kaşgârî (ö. 1899), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Ebu'l-Alâ Afîfî (ö. 1966) ve Ekrem Demirli şerhleri teşkil etmektedir.

Buna göre *Fusûsu'l-hikem*'e ilk olarak yoğun bir şekilde XIII. ve XIV. yüzyılda çeşitli şerhler yazılmaya başlandığı, XV.-XVII. yüzyılda yazılan yeni şerhlerle⁵ bu yoğunluğun sürdüğü görülmektedir. XVIII. yüzyıldan sonra yazılan şerhlerin sayısı azalsa da *Fusûsu'l-hikem* şerhi yazmanın XIII. yüzyılda başlayıp günümüze kadar devam eden kesintisiz bir gelenek ve hatta telif yöntemi haline geldiğini söylemek yerinde olacaktır.

Pek çoğu metinden ziyade muhteva merkezli olan bu şerhlerin en çok dikkat çeken yönü, İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'de ortaya koymuş olduğu tasavvuf metafiziğine dair kavram ve meselelerin açıklandığı eserler olmalarıdır. Çoğu arasında hoca-talebe ilişkisi bulunan ve Ekberî mektebe mensub olan şârihlerin bu eserlerinde, daha önceki şârihlere yaptıkları atıf ve iktibaslar, kendilerinden önceki şerhleri de okuyup incelediklerine işaret etmektedir. Şerhlerin telif sebepleri çoğunlukla şârihlerin çevresindeki bazı sûfîlerin ya da

1 Ekrem Demirli, "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak *Fusûsu'l-Hikem*: İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i ve Ekberî Geleneğin Teşekkülündeki Rolü", *İslam ve Klasik*, ed. Sami Erdem (İstanbul: Klasik Yay., 2008), 319, 325.

2 Şerhler için bk. Mahmut Erol Kılıç, "*Fusûsü'l-Hikem*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/232-233.

3 Ercan Alkan, "İbn Sevdekîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK1/599-600.

4 İbn Sevdekin, *Şerh-i Fusûs* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5322); a.mlf., *İdris Fası: Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin Füsusu'ndan İdris Fası'na Şerh* (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013).

5 Konuyla ilgili bk. Ercan Alkan, "Osmanlı Dönemi *Fusûsü'l-Hikem* Şerh Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 211-240.

talebelerin, şârihlerden bir şerh yazması talebi üzerine yoğunlaşmakta, şerhlere genel itibariyle bakıldığında eserlerin hedeflediği okuyucu kitlesinin dinî ilimlerde belli bir müktesebâta sahip, tasavvuf ilminin temel kavramlarına/meselelerine âşinâ ve vahdet-i vücûda kâil kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

Meydana gelen bu şerh geleneğinin dikkat çekici bir yönü ise bazı şerhlerin başına şârihler tarafından kaleme alınan “mukaddime”lerdir. Bu mukaddimelerde *Fusûsu'l-hikem'* de ele alınan konu ve kavramlara dair temel hazırlayıcı bilgilere yer verildiği görülmektedir. *Fusûsu'l-hikem'e* giriş mahiyetindeki bu metinler, tasavvuf düşüncesine dair literatürde çok önemli bir yer tutmuş, hatta bazen şerhlerden daha fazla meşhur olmuş⁶ ve *Fusûsu'l-hikem* şerhine mukaddime yazmak da zamanla bir gelenek haline gelmiştir. Demirli'ye göre bu mukaddime geleneği Sadreddin Konevî'nin talebesi Müeyyidüddin Cendî ile başlamış ve sonrasında pek çok şârihin takip ettiği bir model haline gelmiştir.⁷ Alkış'a göre ise mukaddime geleneğinin ilk örneği Abdürrezzâk Kâşânî'nin şerhinde görülmektedir.⁸

Bu makalede ise öncelikle müstakil mukaddimeleriyle öne çıkan bazı *Fusûsu'l-hikem* şerhlerinin mukaddime kısımlarına dair genel hatlarıyla bilgi verildikten sonra, *Fusûsu'l-hikem* şerhleri içerisinde başındaki geniş mukaddimesiyle dikkat çeken ve bahsettiğimiz bu geleneğinin bir parçası olan Yazıcızâde Mehmed ve kardeşi Ahmed Bîcân'ın *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs* adlı şerhinin mukaddimesi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Mukaddime ele alınan konular üzerinde durulup, bu mukaddimenin *Fusûsu'l-hikem'*in temel fikirlerini açıklamada anlatım gücü yüksek bir metin olup olmadığı sorusuna cevap aranacak ve diğer mukaddimeler arasındaki yeri belirle-
necektir.

1. *Fusûsu'l-hikem* Şerhlerinin Mukaddimleri

Sadreddin Konevî'nin *el-Fukûk fî esrâr-ı müstenidât-i hikemî'l-Fusûs* adlı eseri teknik olarak bir şerhten ziyade *Fusûsu'l-hikem'*in temel kavramlarını ele alan bir eserdir.⁹ *el-Fukûk* bu yönüyle aslında metin merkezli bir şerhten ziyade *Fusûs'a* yazılmış müstakil bir mukaddime gibidir. Nitekim Konevî eserde vücûd-adem, tenzih-teşbih, ilâhî isimler ve sıfatlar, merâtib-i vücûda dair önemli ve detaylı bilgiler vererek okuyucuda *Fusûs'un* temel kavramlarına dair bir birikim oluşmasına vesile olmaktadır. Müeyyidüddin Cendî, Dâvud Kayserî,

6 Demirli, “Bir Tasavvuf Klasiği Olarak *Fusûsu'l-Hikem*”, 325.

7 Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı: Konevi ve Takipçileri* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), 38; a.mlf, “Bir Tasavvuf Klasiği Olarak *Fusûsu'l-Hikem*”, 325.

8 Abdurrahim Alkış, *Abdurrezzak Kaşani ve “Şerhu Fusûsi'l-Hikem” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 114.

9 Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/424.

Abdürezzâk Kâşânî ve Abdurrahman Câmî gibi şârihler de kendi şerhlerinde bu esere atıf yapmaktadır.

Sadreddin Konevî'nin *en-Nusus fi tahkîk-i tavri'l-mahsûs* ve *Miftâhü'l-gaybi'l-cem ve'l-vücûd* eserleri de *Fusûs* şerhi olmasalar da ele aldıkları konular ve yazılış gayeleri açısından bakıldığında *Fusûs*'a mukaddime olarak değerlendirilebilecek evsafa sahip metinlerdir. Bu iki eser vücûd-i mutlak, ilim-ma'lûm ilişkisi, ma'rifet, vücûd mertebeleri, vahdet-kesret ilişkisi, tenzîh, ilâhî isimler ve sıfatlar,¹⁰ tasavvuf metafiziğinin konusu, meseleleri, ilkeleri, gayesi, insân-ı kâmil¹¹ gibi kavram ve meseleleri ele alması bakımından önem arz etmektedir.

Anadolu'ya gelerek Sadreddin Konevî'nin, *Fusûsu'l-hikem* ve *Futuhâtü'l-Mekkiyye* eserlerini şerhettiği derslere katılan Fahreddin Irâkî (ö. 688/1289) burada en önemli eseri olan *Lemaât*'ı kaleme almıştır.¹² *Lemaât* bazı çalışmalarda *Fusûs*'un Farsça manzûm bir şerhi olarak kabul edilmektedir.¹³ Konevî de *Lemaât*'ı *Fusûs*'un lübbü/özû olarak görmüş, "*Ey Irâkî! Allah erlerinin sözlerinin sırlarını âşikâr etmişsin. Gerçekte Lemaât Fusûs'un özüdür.*" diyerek onu övmüştür.¹⁴ Bir *Fusûs* şerhi olarak kabul edilen *Lemaât*'ın oldukça kısa bir mukaddimesi bulunmakta ve bu mukaddimede vücûd-ı mutlak, muhabbet, insân-ı kâmil ve zuhûr mertebeleri konuları hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Ayrıca âşık ve ma'sûk kavramları etrafında, Allah-alem-insan arasındaki irtibat üzerinde durulmaktadır. Hacimsiz bir metin olsa da *Lemaât*'ın mukaddimesi *Fusûs*'un temel kavramlarını ele alan bir metin olarak önem taşımaktadır.

Tasavvufun nazarî meselelerine dair bilgi vermek amacıyla *Fusûsu'l-hikem* şerhlerinin başına yazılan mukaddimelerin ilk örneklerinden birine de yaklaşık on yıl Sadreddin Konevî'nin ders halkasında bulunan Müeyyidüddîn el-Cendî (ö. 691/1292)'nin şerhinde rastlıyoruz. Cendî'nin *Şerhu Fusûsi'l-hikem*'i,

10 Sadreddin Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları: en-Nusus fi tahkiki tavri'l-mahsus*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2014).

11 Sadreddin Konevi, *Tasavvuf Metafiziği: Miftah-ı gaybi'l-cem ve'l-vücud*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2014).

12 A. J. Arberry, *Classical Persian Literature* (London: George Allen & Unwin Ltd, 1967), 265-266; Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/84.

13 Arberry, *Classical Persian Literature*, 266; Muhammed Hâcevî, "Mukaddime", *Lemaat*, mlf. Fahreddin Iraki (Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1363), 12; Ercan Alkan, "Lübb-i Fusûs: Lemaât", *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*, mlf. Fahreddin Iraki (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011), 20. Alkan'a göre Lemaât sistematik anlamda bir *Fusûs* şerhi olmasa da eserde *Fusûs*'ta geçen bazı cümlelerin aktarılması ve eserin tamamen *Fusûs*'la aynı zuhûr mertebelerinden söz edilmesi Lemaât'ın bir *Fusûs* şerhi olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Alkan, "Âşık, Ârif ve Şâir: Fahreddin-i Iraki", 7. Arberry'ye göre ise Lemaât'ın 27 fassı *Fusûs*'un 27 fassına tekabül etmektedir. Arberry, *Classical Persian literature*, 266.

14 Alkan, "Âşık, Ârif ve Şâir: Fahreddin-i Iraki", 14; Arberry, *Classical Persian Literature*, 265-266.

Fusûs'a yazılan ilk tam şerh olarak kabul edilmiş ve kendisinden sonraki şerhlere de kaynaklık etmiştir.¹⁵ Cendî, Sadreddin Konevî'nin *Fusûs*'un dîbâce kısmını kendisine sözlü olarak şerh ettiğini, kendisinin o anda mazhar olduğu feyizle bu şerhi kaleme aldığını belirtmiştir.¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî *Kitâbu'l-hitâb*'ında Cendî şerhiyle ilgili

Şeyh Müeyyidüddin el-Cendî kuddise sırruhu Hazret-i Sadr'ın efâzıl-ı hulefâsındandır ki ibtidâ Kitâb-ı *Fusûs*'u o şerh eylemiştir. Fazl-ı zâhir ve feyz-i bâtını ol şerhten ma'lûmdur. Zira içinde derc eylediği rumûz-ı künûza bir şârih dest-res bulmamıştır. Hakkâ ki "Ene'l-Kur'ân ve's-seb'ul-mesânî" diyen Şeyh-i Ekber'in mushaf-ı hakâyıki hikmetinden Hazret-i Sadr âyet-i kübrâ olduğu gibi Hazret-i Sadr'ın dahi dâire-i velâyetinden Cendî-i mezkûr nokta-i azîmdir.

demiştir.¹⁷

Affî, Demirli, Acer ve Akar'a göre Cendî şerhinin ilk tam *Fusûs* şerhi olmasının yanında, Cendî'nin eserindeki mukaddime ve şerh şeklindeki ikili ayırım, kendisinden sonraki pek çok *Fusûs* şarihinin uygulayacağı bir model haline gelmiştir.¹⁸ Cendî bu mukaddimede hocası Sadreddin Konevî'nin işareti ve eserin giriş kısmını kendisine şerh ettiğini belirtmekte,¹⁹ *Fusûs*'un nebevî sırları, kâmillerin tevhide dair görüşlerini ihtiva eden bir kitap olduğundan söz etmekte,²⁰ şerhi yazma süreci ve şerhin içeriğine dair kısaca bilgi vermekte ve hemen ardından *Fusûs*'un dîbâcesini şerh etmeye başlamaktadır.²¹ Cendî'nin, *Fusûs*'un dîbâcesinin şerhini de içeren mukaddimesi tüm şerhin yaklaşık beşte biri sayılabilecek kadar hacimli bir metindir. Mukaddimede hamd, varlık mertebeleri ve ilâhî isimler meseleleri etraflıca ele alınmaktadır.²²

Mukaddime geleneğinin örneklerinden bir diğeri ise İbn Arabî'nin en önemli takipçilerinden biri olarak kabul edilen Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Fusûsu'l-hikem* şerhinin başına yazdığı mukaddimedir. Affî

15 Abdurrahman Câmî, *Evlîya Menkıbeleri: Nefahatü'l-üns*, çev. Lâmi'î Çelebi, nşr. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 634; Süleyman Uludağ, "Cendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/361; Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", 13: 232.

16 Müeyyidüddin Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (Meşhed: Danişgah-ı Meşhed, 1982), 9-10.

17 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-hitâb* (İstanbul: Matbaa-i Kürsiyü'l-Hakaniye, 1256), 357, 389.

18 Ebü'l-Alâ Affî, *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar: et-Ta'likat ala Fusûsi'l-hikem: Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likatu aleyh* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 21; Ekrem Demirli, "Davud el-Kayserî'nin Fusûsu'l-Hikem Şerhi: Matla-ı Husûs-ı Kelim fi Maânî Fusûsu'l-Hikem", *İbn Arabî Geleneği ve Davud el-Kayserî*, ed. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 89; Abdurrahman Acer, *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu'l-Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 129; Ayşe Mine Akar, *Müeyyed Cendî'ye Göre Varlık ve Bilgi* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 42, 58.

19 Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 18; Akar, *Müeyyed Cendî'ye Göre Varlık ve Bilgi*, 41.

20 Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 5.

21 Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 3-16.

22 Akar, *Müeyyed Cendî'ye Göre Varlık ve Bilgi*, 42.

Kâşânî şerhini *Fusûs*'u şerh ederken istifade ettiği en başarılı ve güvenilir şerh olarak kabul etmektedir.²³ Alkış'a göre ise Kâşânî şerhi İbn Arabî'nin *Fusûs*'taki fikirlerinin en yoğun bir şekilde tahlil edildiği şerhtir. Alkış İslam dünyasında ve batıda İbn Arabî metafiziğini anlamak isteyenlerin Kâşânî şerhinden istifade ettiklerini düşünmektedir.²⁴ Kâşânî *Şerhu Fusûsu'l-hikem* adlı eserine üç mukaddime ile başlamış ve bu mukaddimelerin adeta *Fusûsu'l-hikem*'de ele alınan tüm konuların özü olduğunu ve eserdeki anlaşılması zor konuların bu mukaddimeler sayesinde anlaşılabilceğini belirtmiştir.²⁵

Bu mukaddimelerden ilki "zât-ı ahadiyetin hakikatının tahkîki"ne dairdir. Kâşânî bu kısımda vücûd-ı mutlak, vahdet-kesret, cevher-araz, mâhiyet, ayniyet, vücûd-adem gibi kavramları İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusunda ele almaktadır. İkinci mukaddimenin konusu ise "ilâhî isimlerin hakikati ve sonsuzluğu"dur. Kâşânî bu meseleyi ilâhî sıfatlar, ism-i hâs, rabb-i hâs, meşiyet ve irâde kavramları etrafında ele almaktadır. "İlâhî şe'n" konulu üçüncü mukaddime ise şârih, varlık mertebeleri üzerinde genel hatlarıyla durmaktadır.²⁶

Kâşânî'nin şerhine yazdığı mukaddimeyle İbn Arabî düşüncesinin en temel kavram ve meselelerini genel hatlarıyla ele aldığı, böylece hem kendi eserinde hem de İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inde temas edilen çeşitli konuların, özellikle de vahdet-i vücûd düşüncesinin anlaşılması noktasında önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Nitekim Kâşânî kendisi de ikinci mukaddime için "Bu kural, kitabın fasslarının çoğunun anlaşılması için faydalıdır." demektedir.²⁷ Alkış da Kâşânî'nin bu mukaddimleri yazarak *Fusûs* şerhine mukaddime yazma geleneğini başlattığını belirtmektedir.²⁸ Ancak tarafımızca mukaddime yazma geleneğinin yukarıda zikredildiği gibi Cendî şerhiyle başladığı kabul edilmektedir.

Fusûs şerhi mukaddimelerinden belki de en fazla meşhur olan metin Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350)'nin *Matla'u husûsi'l-kilem fi meâni Fusûsi'l-hikem* eserinin başına yazdığı mukaddimedir. İlk Osmanlı müderrisi olarak tanınan, bunun yanı sıra sûfî kimliğiyle de temâyüz eden ve Ekberiyeye'nin Anadolu'daki önemli temsilcilerinden birisi olarak kabul edilen Dâvûd-i Kayserî,²⁹ *Fusûsu'l-hikem* şerhiyle Molla Fenârî, Kutbuddin İznîkî, Sofyalı Bâlf Efendi, Abdullah Bosnevî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi kendisinden sonraki

23 Ebü'l-Alâ Afifi, *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, 23; Süleyman Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/6.

24 Alkış, *Abdurrezzak Kaşani*, 257.

25 Alkış, *Abdurrezzak Kaşani*, 114-256.

26 Alkış, *Abdurrezzak Kaşani*, 7-8.

27 Alkış, *Abdurrezzak Kaşani*, 7.

28 Alkış, *Abdurrezzak Kaşani*, 114.

29 Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/33.

pek çok sūfîyi etkilemiştir.³⁰ Dâvûd-i Kayserî'nin bu şerhi esas metni takip ederek açıklayan ilk düzenli şerh olarak kabul edilmektedir.³¹

Dâvûd-i Kayserî şerhine "Mukaddimât" adını verdiği bir bölümle başlamış, bu mukaddime ise *Risâletü'l-vücûd*, *Risâletü vahdeti'l-vücûd*, *Risâletü vasfî'l-vücûd*, *el-Uşûl fi't-tasavvuf*, *Risâle fi'l-gayb ve'l-ayn* gibi isimlerle adeta müstakil bir eser gibi ele alınıp pek çok kez istinsah edilmiştir.³² Hatta şerhin mukaddimesi üzerine modern dönemde bazı şerh ve ta'likâtlar da yazılmıştır.³³

Dâvûd-i Kayserî'nin *Matla'u husûsi'l-kilem* adlı şerhinin mukaddimesi şu 12 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar şunlardır: Vücûd ve onun Hakk olduğu hakkında, Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkında, a'yân-ı sâbite ve bazı mezâhir-i esmâiyye, ehl-i tasavvufa göre cevher ve araz, küllî alemler ve hazarât-ı hams, âlem-i misâl, keşfin mertebeleri ve türleri, âlemin hakikat-i insâniyye sûretinde olması, hilâfetin hakikati ve kutub hakkında, rûh-ı a'zâmun âlem-i insânîdeki mertebeleri ve isimleri, büyük kıyamet anından ruh ve mazharlarının Allah'a geri dönüşüne dair, nübüvvet, risâlet ve velâyet hakkında.³⁴

Bu mukaddimede ele alınan meselelere bakıldığında mukaddime, tasavvuf metafizğine giriş mahiyetinde müstakil bir eser olarak da telakki edilebilir.³⁵ Nitekim mukaddimede özellikle vahdet-i vücûd düşüncesinin temel meselelerinin açıklandığı, İbn Arabî geleneğinin varlık anlayışını yansıtan bazı cümlelere yer verilerek bunların izah edildiği dikkat çekmektedir.³⁶

Abdürrezzâk Kâşânî ve Dâvud Kayserî'nin talebesi olan Rükneddin Mesûd eş-Şirâzî'nin (ö. 769/1367) *Nusûsu'l-husus fi tercümeti'l-Fusûs* adlı Farsça şerhinin başına yazdığı iki mukaddime de mukaddime geleneğinin bir parçasını teşkil etmektedir. Baba Rükna bu mukaddimeleri *Fusûs*'taki çeşitli meselelerin anlaşılmasına katkı sağlamak için yazdığını belirtmiştir.³⁷ Birinci mukaddimede; âlemin ilâhî isim ve sıfatların mazharı olması, insanın ism-i

30 Bayrakdar, "Dâvûd-i Kayserî", 9/34; Demirli, "Davud el-Kayserî'nin Fusûsu'l-Hikem Şerhi", 91.

31 Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", 13/233.

32 Bayrakdar, "Dâvûd-i Kayserî", 9/34-35; Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", 13/233.

33 Daha ziyade İnan merkezli olarak yazılmış bu şerh ve ta'likâtlar için bk. Sema Özdemir, *Dâvûd Kayserî'de Varlık Bilgi ve İnsan* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2014), 62-63; Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", 13/233.

34 Dâvûd el-Kayserî, *Mukaddemât -Fusûsu'l-hikem'e Giriş-*, çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 25-117.

35 Mustafa Tahralı, "Davud el-Kayserî'nin Fusûs Şerhi Mukaddimesi", *İbn Arabî Geleneği ve Davud el-Kayserî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 101.

36 Demirli, "Davud el-Kayserî'nin Fusûsu'l-Hikem Şerhi", 94-95.

37 Rükneddin Mes'ud b Abdullah Şirazi Babarükna, *Nusûsü'l-mahsûs fi tercümeti'l-fusûs: şerhu fusûsi'l-hikem* (Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1980), 7.

a'zama mazhar olan tek varlık olması, *Fusûsu'l-Hikem*'in İbn Arabî'ye yazdırılışı,³⁸ ikinci mukaddimede ise "Varlık olması bakımından varlık Hak'tır." cümlesi, vücûd ve adem kavramları, hazarât-ı hams, tecellî, taayyün, a'yân-ı sâbite ve kesretin zuhûru ele alınmıştır.³⁹

Kübreviyye tarîkatının Hemedâniyye kolunun kurucusu olan Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö. 786/1385) *Hallu'l-fusûs* adında Farsça-Arapça şerhinin ba-sındaki Farsça mukaddime de bu mukaddime geleneğine dahil edilebilir. Yaklaşık iki sayfadan ibaret olan bu kısa mukaddimede "Vücûd min haysü hüve vücûd el-Hak." önermesi açıklanmakta ve varlık mertebelerinden söz edilmektedir.⁴⁰

Mukaddime geleneğine katkı sağlayan diğer bir şerh de Bahâeddin Nakşibend'in önde gelen halîfelerinden biri olan Muhammed Pârsâ'ya (ö. 822/1420) nisbet edilen *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*'nin mukaddimesidir. Bu mukaddimede şârih vücûd-ı mutlak, ilâhî isim ve sıfatların taayyünü, hazarât-ı hams, a'yân-ı sâbite hakkında genel itibariyle bilgi vermektedir.⁴¹

Nakşibendiyyeye mensup bir sûfî olan Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) *Fusûsu'l-Hikem* üzerine yazdığı şerhler ve eserlerle Ekberî geleneğin XV. yüzyıldaki temsilcilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Abdurrahman Câmî *Fusûs*'un *Nakşü'l-Fusûs* adındaki ihtisârı üzerine öncelikle *Nakdü'n-nusus* isimli Farsça⁴² ve *Şerhu Fusûsi'l-Hikem* adlı Arapça iki şerh yazmıştır.⁴³ *Fusûs*'a dair ilk eseri olan *Nakdü'n-nusus*'a oldukça geniş sayılabilecek bir mukaddime yazan Câmî,⁴⁴ bu kısım *Fusûs* şerhi mukaddime geleneğine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu mukaddimede vücûd ve mâhiyet kavramları, Hakk'ın ilminin hakikati, taayyün ve tecellî suretiyle kesretin ortaya çıkışı, merâtib-i vücûd, şuûn-ı sâbite, ahadiyet ve vâhidiyet mertebeleri, ilâhî isim ve sıfatların zâta nisbeti, a'yân-ı sâbite, insân-ı kâmil, mümkün varlık ve harfler meselelerine

38 Babarükna, *Nusûsü'l-mahsûs fi tercümeti'l-fusûs*, 1-8.

39 Babarükna, *Nusûsü'l-mahsûs fi tercümeti'l-fusûs*, 8.

40 Seyyid Ali Hemedânî, *Hallu'l-fusûs* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2794), 509-511.

41 Muhammed Parsa, *Şerh-i Fusûsi'l-hikem* (Tahran: İntişarat-ı Danişgah, 1987), 1-11.

42 Abdurrahman Acer, *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu'l-Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme*, 97. Eserde Câmî kendi açıklamalarını Farsça yapmış, *Fusûs*'tan yaptığı alıntılar ise Arapça olarak nakletmiştir.

43 Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/97.

44 Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b Ahmed b Muhammed Câmî, *Nakdü'n-nusus fi şerhi Nakşi'l-Fusûs* (Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992), 40; William Chittick, "Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs ve ehemmiyet-i ân der irfân-ı İran", *Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs*, mlf. Abdurrahman Cami (Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992), 45-49; Celâeddin Aştîyânî, "Pîşgüftâr", *Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs*, mlf. Abdurrahman Cami (Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992), 30-60.

dair detaylı bilgi vermektedir.⁴⁵ Abdurrahman Câmî'nin yazdığı bu kısım XV. yüzyılda İbn Arabî'nin görüşlerini diğer şerhlerden farklı şekilde Farsça olarak açıklayan çok temel bir metin olarak değerlendirilebilir.

XVII. yüzyılın önemli sûfî-müelliflerinden birisi olan Abdullah Bosnevî'nin (ö. 1054/1644) *Tecelliyâtü arâisi'n-nüsûs fi manassâti hikemi'l-Fusûs* adlı şerhi *Fusûsu'l-hikem* metni üzerine yazılmış Türkçe tam bir şerhtir.⁴⁶ Abdullah Bosnevî kendisinden Türkçe bir şerh yazılmasının talep edilmesi üzere kaleme aldığını

Pes ihvân-ı Muhammediyyîn ve efrâd-ı ârifinin bazısı mirâren bu fakîrden bu kitâbı lisân-ı Türkî ile istişrâh edub esrâr ve hakâyıkı ve rumûz ve dekâyıkı izâhun taleb etti. Lâkin ol zamanda kalb-i selîm üzere ru'yet-i halk ve kesret ve tecellî-i envâr-ı ahadiyet gâlib olub izhâr ve i'lân ihfâ ve ebtân tahtında mağlûb olmakla suâle icâbet olunmadı. Belki izhâr-ı esrâr emr-i kerih ve şey'-i fâhiş göründü. Pes vakt-i âhârda verâset-i kâmile ve ubûdiyet-i tâmmе hükümü kalb üzere gâlib oldu. Pes Resûl aleyhisselâmın "İnsanlara faydalı olması için çıkarttı." kavli üzere intifâ-i nâs için ve izhâr-ı ma'rifet-i Hak ve ibkâ-ı suver-i mezâhir-i vücûd-ı mutlak için kitâbın elfâzı lisân-ı Türkî'ye tercüme olunub şerh olundu.

sözleriyle anlatmaktadır.⁴⁷ Türkçe *Fusûs* literatürüne önemli bir katkı sağlayan bu şerh, Kartal'a göre ilk Türkçe *Fusûs* şerhidir.⁴⁸ Ancak bu şerhin 1018/1610-1020/1612 yılları arasında yazıldığı ve Nev'î Efendî'nin *Keşfü'l-hicâb min vechi'l-kitâb* adlı Türkçe *Fusûs* şerhinin de 1002/1593 tarihinde tamamlandığı göz önünde bulundurulduğunda Bosnevî'nin şerhinin Türkçe ilk *Fusûs* şerhi olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektir.

Bosnevî'nin bu şerhi mukaddime ve *Fusûsu'l-hikem*'in tüm faslalarının şerhlerinden oluşmaktadır. Bosnevî diğer pek çok mukaddimeye göre oldukça hacimli kabul edilebilecek olan bu mukaddimeyi eserin mana ve inceliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için yazdığını belirtmekte⁴⁹ ve on iki temel mesele üzerinde durmaktadır. Bunlar; İbn Arabî'nin hâtem-i evliyâ olduğu, vücûd mertebeleri, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye, a'yân-ı sâbite, hazarât-ı hams, insân-ı kâmil, harfler, nübüvvet-risâlet-velâyet kavramları, ilm-i zâhir ve bâtın, muhabbet makamı, seyr ü sülûk, hakikat-i Muhammediyye'dir.⁵⁰ Abdullah Bosnevî'nin *Tecelliyâtü arâisi'n-nüsûs* mukaddimesi hacmi ve ele aldığı geniş konu

45 Chittick, "Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşî'l-fusûs ve ehemmiyet-i ân der irfân-ı İrân", 40-61.

46 Abdullah Bosnevî, *Tecelliyatu araisi'n-nusus fi manassat-ı hikemi'l-Fusûs* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1873).

47 Bosnevî, *Tecelliyatu araisi'n-nusus*, 6.

48 Abdullah Kartal, "Türkçe İlk Fususu'l-Hikem Şerhi: Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusus fi Manassâti Hikemi'l-Fusûs", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ocak 1999), 309. Bu mukaddimeyle ilgili bir değerlendirme için bk. Derya Baş, "Abdullah Bosnevî'nin *Fusûs* Mukaddimesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 39-40 (2017), 27-60.

49 Bosnevî, *Tecelliyatu 'araisi'n-nusus*, 6.

50 Bosnevî, *Tecelliyatu 'araisi'n-nusus*, 7-45.

yelpazesıyla Türkçe İbn Arabî metafiziğine dair çok mühim katkı sunan az sayıdaki metinden birisidir.

Halvetiyye'nin Şabaniyye koluna mensub olan Yakub Han Kâşgârî'nin (ö. 1899) *Tavzîhu'l-beyân* adlı *Fusûs* şerhinin⁵¹ geniş mukaddimesi de mukaddime geleneğinin bir parçasını teşkil etmektedir. Şârih bu mukaddimeyi tahkik ehlinin söz ve görüşlerini açıklamak için yazdığını ifade etmekte⁵² ve şu konular üzerinde durmaktadır: vahdet-i vücûdun isbatı, vâcib, mümkün ve mümteni' kavramları, İbn Arabî'nin ilimler tasnifi, mü'minlerin havâssının yolu, eş-yânın hariçte zuhûru, vücûd-mevcûd-subût kavramları, a'yân-ı sâbite, tecellî türleri, muhabbetullah, râbîta-i muhabbet.⁵³

İslam tasavvuf geleneği içerisinde Ekberî mektebin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki en önemli temsilcilerinden olan Ahmed Avni Konuk'un (ö. 1938) *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'nin başına yazdığı hacimli mukaddime de bu geleneğe katkı sağlayan önemli metinlerden biridir. Yirmi fasıldan oluşan mukaddimede vücûd, adem, vücûd-ı izâfî, tecellî, vücûd mertebeleri, ilâhî sıfat ve isimler, a'yân-ı sâbite, kazâ-kader, Âdem'in yaratılışı, insân-ı kâmil, peygamberlik, kıyamet, cennet ve cehennem konularına dair detaylı bilgi verilmiştir.⁵⁴ Ele alınan bu konulara bakıldığında İbn Arabî düşüncesinin hem en önemli hem de en çok tartışılan/itiraz edilen meseleleri oldukları görülmektedir. Şârihin hem mukaddimede hem de şerhte İbn Arabî'ye yöneltilen eleştirilere karşı oldukça savunmacı bir üslûb içerisinde olduğu da dikkat çekmektedir.⁵⁵ Mukaddimede dikkat çeken bir diğer husus ise ele alınan konuların açıklanmasında *Mesnevî* beyitlerine başvurulmasıdır. Mukaddime geleneğine katkı sağlayan bu metin aynı zamanda Mevlânâ ve İbn Arabî düşüncesinin zemin bakımından müşterekliğine işaret ederek bu okuma/yazma tavrına da destek olmaktadır.

Son olarak İbn Arabî düşüncesi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Mısırlı akademisyen Ebu'l-Alâ Afîfi (ö. 1966) *et-Ta'likât alâ Fusûsi'l-Hikem* adlı bir şerh yazmış ve bu şerhe geniş bir mukaddimeyle başlamıştır. Bu mukaddimede İbn Arabî'nin eserleri, üslûbu, *Fusûsu'l-hikem*'in yeri ve önemi, İbn Arabî düşüncesinin temel önermeleri, Hak-halk, zât, vahdet, tenzîh-teşbîh, vahdet-i vücûd, ilâh-ı mu'tekâd, insân-ı kâmil gibi *Fusûs*'un anahtar kavramları üzerine yoğunlaşmıştır.⁵⁶ Bu mukaddime günümüz okuyucusuna *Fusûs*'u

51 Mustafa Kara, "Yâkub Han Kâşgârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/284.

52 Yakub Han Kâşgârî, *Tavzîhu'l-beyân* (Dehli: Matbaa-i İftihâr, 1892), 3.

53 Kâşgârî, *Tavzîhu'l-beyân*, 3-32.

54 Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, thk. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (İstanbul: Dergah Yayınları, 1987), 1/1-87.

55 Alkan, "Osmanlı Dönemi Fusûsü'l-Hikem Şerh Literatürü", 236.

56 Ebu'l-Alâ Afîfi, *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, 27-67.

ve İbn Arabî düşüncesini anlama noktasında önemli bir hareket noktası olmakta ve ciddi katkı sağlamaktadır.

2. *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs'un Genel Özellikleri*

XV. yüzyılın önemli âlim, şâir ve sûfilerinden olan Yazıcızâde Mehmed Efendi *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs* adlı Arapça bir *Fusûsu'l-hikem* şerhi kaleme almış, bu şerh kardeşi Ahmed Bîcân tarafından aynı isimle çeşitli ilavelerle genişletilerek Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁷ Ahmed Bîcân'ın ilaveleriyle ortaya oldukça hacimli bir şerh çıkmıştır.⁵⁸ Ahmed Bîcân eserin telif sebebini "*ve Arapça Müntehâ adlı bir kitab düzdü ve Fusûs kitabını şer' üzerine takrîr eyledi. Ve ben duacı dahi onu Türkî'ye döndürdüm. Ve bu kitâbın adını "Müntehâ" ad verdim.*" sözleriyle açıklamaktadır.⁵⁹ Ayrıca bir gün Kabe'yi ziyaret ettikten (854/1450) sonra yoldayken gördüğü bir rüyada Hz. Peygamber'in kendisine "*Sa'y eyle*" diye hitapta bulunduğunu ve bu hitap üzerine *Kitâbü'l-müntehâ'yı* kaleme aldığı da söylemektedir.⁶⁰

Eserin hâtimetü'l-kitab kısmındaki "*Bu kitabı cem ettim üç yılda. Ve tarih sekiz yüz elli yedi senesinde Sultan Muhammed bin Murad Han İstanbul'u feth edicek Cemâziyel-ülânın yirminci gününde idi bu kitâb tamam oldu.*" ifadesine göre eser 857/1453 tarihinde tamamlanmıştır.⁶¹

Kitâbü'l-müntehâ da tıpkı diğer pek çok *Fusûs* şerhi gibi bir mukaddime ile başlamakta, ardından eserde tek tek faslar şerh edilmektedir. Eserin son kısmında ise Abdürrezzâk Kâşânî'nin *Istîlâhât-ı sûfiyye*'sinden, Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ'*'sından ve Abdullah Ensârî el-Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'inden bazı kısımların Türkçe tercümelere bulunmaktadır.

Ekberî mektebin ortaya koymuş olduğu terminolojiye son derece hakim olan Yazıcızâde kardeşler *Fusûs'u* tamamen vahdet-i vücûd doktrini çerçevesinde şerh etmişler, bu yorumlarını da sık sık âyet ve hadîslerle desteklemişlerdir. Eserde üzerinde durulan konuların farklı âlimler ve mezhepler arasında nasıl ele alındığına da zaman zaman temas etmişler, kelâm, tefsîr ve

57 Ahmed Bîcân, *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 630); Abdullah Uğur, *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 28.

58 Mukaddimenin genişletilmiş ve tafsilatlandırılmış hali olan Ahmed Bîcân'ın Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü 630 numarada kayıtlı *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs* adlı metni Ayşe Beyazıt tarafından neşredilmiştir. Bu makalede de bu neşir esas alınmıştır. Ahmed Bîcân, *el-Müntehâ Fusûsu'l-hikem Üzerine Bir Çalışma*, nşr. Ayşe Beyazıt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).

59 Bîcân, *el-Müntehâ*, 101.

60 Bîcân, *el-Müntehâ*, 101, 499.

61 Bîcân, *el-Müntehâ*, 499; Ayşe Beyazıt, "Ahmed Bîcân'ın Müntehâsı", *Ahmed Bîcân el-Müntehâ Fusûsu'l-hikem Üzerine Bir Çalışma*, mlf. Ahmed Bîcân (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 56.

tasavvuf alanında pek çok eserden, Tevrat, Zebur ve İncil gibi kutsal kitaplardan da doğrudan nakiller yapmışlardır.⁶²

3. *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs'un Mukaddimesi*

Yazıcızâde kardeşler *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs'un* başına geniş sayılabilecek bir mukaddime yazmışlardır. Bu mukaddimede öncelikle “temhîd” ve “fasıl” başlıkları altında İbn Arabî metafiziğinin anahtar kavram ve önermelerini açıklamışlardır.

Mukaddimede ele alınan meselelere dair kelâmcıların ve müfessirlerin de görüşlerini nakleden şârihler, dinî ilimler arasındaki bir takım yorum farklılıklarına da temas etmişlerdir. Şârihler mukaddimede bazen Şemseddin Isfahânî, Gazâlî, Müeyyidüddin Cendî, Saidüddin Fergânî, Ebu Hafs Sühreverdî, Seyyid Şerif Cürçânî, Fahreddin Râzî, Ebu Bekir Bakıllânî, Ebu'l-Hasan el-Eşârî, Şehâbeddin Sühreverdî, Molla Fenârî, Begavî, Ebu Tâlib el-Mekkî gibi isimlere atıf yaparak onların eserlerinden bazı nakiller yapmakta,⁶³ bazen de çeşitli konuları açıklarken “Mu'tezile”, “Eşariyye” ya da “müfessirler” şeklinde atıflarda bulunmaktadırlar.

Yazıcızâde kardeşler *Kitâbü'l-müntehâ'nın* mukaddimesinde tasavvuf klasiklerinden de istifade etmişler ve bu eserlerden de iktibâslar yapmışlardır.⁶⁴ Özellikle de Ekberî geleneğin mensublarının görüşlerine sık sık “muhakkikler” ya da “ehl-i tahkîk” diyerek yer vermişlerdir. Mukaddimede ele alınan meseleler zaman zaman klasik yazım geleneğine uygun tarzda soru cevap şeklinde bir üslûbla açıklanmıştır.

Yazıcızâde kardeşlerin bu mukaddimesi bir bütün olarak ele alındığında, mukaddimenin ilm-i ilâhînin yani tasavvuf metafiziğinin konu, mesele, ilke ve gayesini ele alan bir metin olduğu söylenebilir. Bu sebeple mukaddime tasavvuf metafiziğine giriş metni olarak da kabul edilebilir.

3.1. Temhîd Bölümü

Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs'un mukaddimesinin “temhîd” kısmında vücûd-ı mutlak, Hakk'ın zuhûr talebi, ilim-ma'lûm ilişkisi, ilâhî isimler, a'yân-ı sâbite, vahdet-kesret ilişkisi gibi tasavvuf metafiziğinin en mühim konuları ele alınmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yazıcızâde kardeşler mukaddime-

62 Beyazıt, “Ahmed Bîcân'ın Müntehâsı”, 63-64; Bîcân, *el-Müntehâ*, 499.

63 Mukaddimedeki bu iktibâslar (Cendî'den ism-i a'zam kavramı, Molla Fenârî'den insanın hilâfeti meselesi, Ebû Tâlib el-Mekkî'den meleklerin yaratılması, Cürçânî'den vücûd-ı mutlak kavramı...) konu çeşitliliği açısından oldukça geniş bir yelpaze oluşturmaktadır.

64 Mukaddimede Ebû Hafs Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kutü'l-kulûb*, Herevî'nin *Menâzilü's-sâirin*, Feridüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ* eserlerinden istifade edildiği ve alıntılar yapıldığı görülmekte, bu husus Ahmed Bîcân tarafından da eserin “sebeb-i te'lîf” kısmında zikredilmektedir.

nin bu kısmında doğrudan atıf yapmasalar da büyük ölçüde Sadreddin Konevî'nin *en-Nusûs fî tahkîk-i tavrî'l-mahsûs* ve Saidüddin Fergânî'nin *Müntehâ'l-medârik* eserlerinden istifade etmişlerdir.

3.1.1. Tasavvuf Metafizikinin Bazı Kavram ve Meseleleri

Kitâbü'l-müntehâ''nin temhîd kısmında öncelikle "Varlık olmak bakımından varlık Hak'tır." ifadesi açıklanmaktadır. Şârihlere göre "gaybu'l-guyûb, hazret-i berzahu'l-hazreteyn, mir'âtü'l-hazreteyn, hakikat-i insâniyye-i kemâliyye, hadd-i fâsıl, mebd'-i taayyünât, asl-ı küll-i taayyün, iktidârât" da denilen bu mutlak varlık tavsîf edilemez ve O'na hiçbir hüküm izâfe edilemez. Lâ-taayyün ya da vahdet-i hakîkiyye olan bu mertebe aslında Hakk'ın kendi zâtını idrâkinden ibarettir. Şârihlerin "cem' makâmı" olarak da isimlendirdikleri bu "hakikatü'l-hakâyık" mertebesine, tüm taayyünatı kendisinde topladığı için "ahadiyet makamı" da denilmektedir.⁶⁵

Yazıcızâde kardeşler bu bağlamda "bir şeyi gerektirmek" manasındaki "iktizâ" kavramı üzerinde durmaktadırlar. Taayyün dahi bir gereklilik ifade ettiği için henüz taayyünün söz konusu olmadığı ahadiyet mertebesinde, iktizâdan da söz edilemez.⁶⁶ Nitekim iktizanın üç hükmü vardır: birinci hükmü "zâtî feyz" dir. Bu feyzin mukabilinde hiçbir kâbil yani feyzi alan düşünülemez. İkinci iktizâ hükmü sadece vücûdî bir şarta bağlı olan "ilk akıl" dir. İlk akıl Hak ile yaratılmışlar arasındaki vasıttır. Üçüncü iktizâ ise hükümlerinin zuhûrunun çok sayıda şarta bağlı olduğu "mevcûdât" dir.⁶⁷ Bu noktada Vücûd-ı Mutlak'ın zuhûrunun bir iktizâ sonucunda değil, Hakk'ın irâdesi sonucunda gerçekleştiği üzerinde durulmakta, "Bilinmeyi istedim. Mahlukatı yarattım."⁶⁸ hadîs-i kudîsi de bu bağlamda açıklanmaktadır. O halde Varlık olması bakımından varlık olan Hakk'ın zuhûru kendisinin zuhûrâ taleb ve meylî sonucunda gerçekleşmiştir.⁶⁹

İkinci temhidin konusu ilim-ma'lûm ilişkisidir. Şârihlere göre ahadiyet makâmında ilim-âlim-mal'lûm/bilgi-bilen-bilinen birdir. Hakk'ın hakikati, ilim-âlim ve ma'lûmu birleştirecek şekilde, kendi zâtını kendi taakkulunde taayyün itibariyle bilmesidir. Nitekim Hakk'ın zâtı kendi ötesinde hiçbir çokluğun ya da nisbetin düşünülemediği ahadiyet-i cem'den ibarettir. Hakikat-i Muhammediyye ise tüm ilâhî isimleri kapsayıp ism-i câmi' olan Allah isminin sûretidir. O halde âlem, ilimde ve aynda Hakikat-i Muhammediyye'nin mazharıdır. Yani insanın da âlemin de hakikati Hakk'ın zâtının

65 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103, 108.

66 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 11.

67 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 16.

68 Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 2/132.

69 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103.

aynı olan ilminden ibarettir. Yaratılmış olan her şeyin hakîkati ise Hakk'ın ilminin sûretleridir.⁷⁰

“Tesir-teessür” kavramları üzerinde durulan üçüncü temhidde, Hakk'ın başkasından müteessir olmaktan münezzehe olduğu belirtilmektedir. Mümkünlerin hakikatleri de kendi hakikatleri itibarıyla müteessir olmaktan münezzehtir. Nitekim kemâle ulaşmış zevk sahibi kimselere göre bu hakikatler Hakk'ın tecellîleridir ve bu sebeple de başka bir şeyin onlar üzerinde müessir olması mümkün değildir.⁷¹

Temhîd kısmında ele alınan diğer bir meseleyse ilâhî isimlerin mertebeleri ve zâta nisbetidir. Bu hususta muhakkik sûfilerin isim ve sıfatların zâtın aynı olduğunu düşündükleri belirtilmektedir.⁷² Şârihlere göre zâttan temeyyüz eden her bir isim zâta ait bir nisbet olup, bu isimler aslında vahdet-i Hak'da cem' halinde bulunmaktadır.⁷³ İlâhî isimlerin mertebeleri ise Hayat, İlim, İrâdet, Kudret, Kavî, Vücûd ve Adl olarak sıralanmaktadır. Zâtın gölgesi gibi olan bu küllî isimler, gaybın anahtarlarını içermektedir. Bu isimlerin yukarı-sında hüviyet-i kübrâ olan ism-i zât bulunmaktadır.⁷⁴ İsm-i zat ise diğer tüm mertebeler ve isimlerin üzerinde olan Allah ismidir.⁷⁵

Eşyânın Hakk'ın ilmindeki hakikatleri olan “a'yân-ı sâbite” de temhid kısmında üzerinde önemle durulan diğer bir kavramdır. Hakk'ın ilminin tüm isim ve sıfatlarının bilgisini kuşattığı ve feyz-i mukaddes sonucu tecellî ettiği belirtilmektedir. Yaratılan her şeyin Hakk'ın ilminde bulunan sâbit bir hakikatini yani a'yân-ı sâbitesi vardır. Hakk'ın ilminin bu sûretlerinin ceberût ve melekût mertebesinde de mazharları bulunmaktadır. Bu tecellî süreci ise insanda son bulmaktadır. Hakk insanı, kendi zâtını kemâliyle izhâr etmeyi murad ettiği için yaratmıştır.⁷⁶

Yazıcızâde kardeşlerin temhîd kısmında vahdet-kesret meselesine de temas ettikleri görülmektedir. Onlara göre âlemde mevcûd olan eşyâ her ne kadar kesret gibi görünse de aslında var olan tek şey Zât'tır. Nitekim taayyün itibarıyla her ne kadar çok sayıda sûret var gibi zannedilse de hakikatte hepsi vahdet-i hakîkiyye-i ahadiyyeye nisbet edilir.⁷⁷ Bu hususa dair İbn Arabî'nin *Futûhât-ı Mekkiyye*'sinden de şu kısım nakledilmektedir:

İsimler nedeniyle ortada bir çokluk bulunduğunu veya isimlerdeki birliğin vücûdî bir toplam olduğunu sanma. Onlar dıştaki varlıkları bakımından değil,

70 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 71.

71 Bîcân, *el-Müntehâ*, 104; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 34.

72 Bîcân, *el-Müntehâ*, 106.

73 Bîcân, *el-Müntehâ*, 106-107; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 80.

74 Bîcân, *el-Müntehâ*, 106; Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, 80.

75 Bîcân, *el-Müntehâ*, 107.

76 Bîcân, *el-Müntehâ*, 108.

77 Bîcân, *el-Müntehâ*, 108.

nisbetler bakımından çoktur. Çünkü Hakk'ın zatı, zat olmak bakımından tek-
tir.⁷⁸

Bu noktada taayyünün dört aşamasından söz edilmekte ve bunlar taay-
yünât-ı sıfât, taayyünât-ı esmâ, taayyünât-ı ilmiyye ve taayyünât-ı vücûdiy-
yedir. Taayyünât-ı vücûdiyye ise vücûdiyye-i rûhiyye, vücûdiyye-i
misâliyye, vücûdiyye-i hayâliyye ve vücûdiyye-i hissiyye olarak dört merte-
bedir.⁷⁹

3.2. Fasil Bölümü

Kitâbü'l-müntehâ mukaddimesinin temhîd kısmında tasavvuf metafiziğinin
bazı anahtar kavram ve meseleleri üzerinde durulduktan sonra, fasıl kıs-
mında ise tasavvuf ilminin mebâdîi, mesâili, maksadı, mevzûu, vücûd merte-
beleri ve insan meseleleri üzerinde geniş şekilde durulduğu görülmektedir.

3.2.1. Tasavvuf İlminin Mebâdîi, Mesâili ve Maksadı

Şârihler mukaddimenin fasıl bölümünde öncelikle ilm-i ilâhînin yani tasav-
vuf ilminin mebâdîi, mesâil ve maksadını ele almaktadırlar. Şârihlere göre ilm-
i ilâhînin ilkeleri ilâhî isimler, meseleleri ise Allah-âlem-insan arasındaki her
türü ilişkidir. Onlar görüşlerini Hakk'ın âlemlerle irtibatının ilâhî isim ve sıfat-
lar yoluyla gerçekleştiği üzerine bina etmektedirler. Bu bağlamda âlemdeki
varlıkların esmâ-i ilâhiyyenin taayyünü sonucunda zuhûra geldiğinden söz
edilmekte ve bu taayyün süreci Saidüddin Fergânî'nin altılı tasnifine göre ele
alınmaktadır. Buna göre esmâ-i ilâhiyyenin taayyününün ilk aşaması gayb-ı
hüviyyetten vahdet-i zâtıyyeye olan taayyündür. İkinci mertebede hakikatü'l-
hakâyık da denilen hakikat-i Muhammediyye bulunmaktadır. Üçüncü mer-
tebe tecellî-i sâni yani esmâ-i ilâhiyyenin tafsîlî bir biçimde temeyyüz ettiği
mertebedir.⁸⁰ Dördüncüsü celâ ve isticlân kemalidir. Bu mertebeye Hakk'ın sı-
fat ve esmâsıyla zuhûrunun kemâlidir. Beşinci mertebeye hakikat-i Muham-
mediyye'nin vücûdunun müteayyin olduğu yani insanın yaratıldığı mertebe-
dir. Altıncı mertebeye ise Hz. Peygamber'in dünyaya gelmesi ve âleme nurûnu
vermesidir. Böylece varlık dairesi tamamlanmıştır.⁸¹

Şârihler Allah-âlem arasındaki ilişkiyi ele alınırken âriflerin Hak ile halk
arasında bir ayırım görmediklerini, hatta Hak'tan başka bir mevcûdun varlı-
ğını dahi kabul etmediklerini belirtmektedirler. Buna göre Hak vâcibu'l-vü-
cûddur ve ondan başkası mümkün vücûddur. Bu sebeple de ârifler Hak'tan
başka herşeyi ma'dûm gibi görmektedirler.⁸²

78 Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 2/ 27.)

79 Bîcân, *el-Müntehâ*, 110-111.

80 Bîcân, *el-Müntehâ*, 116.

81 Bîcân, *el-Müntehâ*, 116; Saidüddin Fergânî, *Müntehâ'l-medârik*, thk. İbrahim Asım Keyyâlî (Lübnan: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007), 1/115.

82 Bîcân, *el-Müntehâ*, 117.

Yazıcızâde kardeşler ilm-i ilâhînin dayandığı ilkelere dair bilgi verdikten sonra ilm-i ilâhînin maksadı olan “ma’rifetullah” meselesini ele almaktadırlar. Şârihler ma’rifetullahın tüm ilimlerin ruhu olduğunu belirterek, ma’rifetullahı ilm-i ilâhînin gayesi olarak tüm ilimlerin merkezine yerleştirmektedirler. İnsanları da ma’rifete ulaşanlar ve ma’rifetin kemâlinden mahrum olanlar şeklinde iki kısma ayırmaktadırlar. Onlara göre ma’rifetullahı ulaşanlar “ehl-i hak”tır. Âlimlerin Allah’ın emirlerine dair bilgi vermesi gibi, ehl-i Hak olan ârifler de Hakk’ın kendisine dair bilgi verirler. Bu duruma misal olarak da Hz. Ebûbekir, Hz. Ali, Bâyezid Bistâmî, Ebu Tâlib el-Mekkî, Cüneyd Bağdâdî, İbn Arabî, Sadreddin Konevî gibi sahâbe ve sûfîlerin marifetullahı dair sözlerini nakletmektedirler.⁸³

3.2.2. Tasavvuf İlminin Mevzûu

el-Müntehâ’nın mukaddimesinin fasıl kısmının ikinci bölümüne gelindiğinde şârihlerin tasavvuf ilminin mevzûunu ele aldıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre tasavvuf ilminin mevzûu yani konusu “vücûdun mâhiyeti”dir. Mutlak anlamda vücûd Hak’tır ve O’nun vücûdu hususunda hiç bir şüphe yoktur.⁸⁴ Hakk’ın vücûdunun vâcib, ademini ise mümteni’ olduğu belirtilmekte,⁸⁵ vücûd meselesinin idrakinde aklın ve duyarların yetersiz olacağı, ancak keşif ve müşâhede yoluyla bu meselenin idrak edilebileceği üzerinde durulmaktadır.⁸⁶

Şârihlere göre ilimlerin mevzû ve usûl yönünden en üstünü kelâm ilmidir. Çünkü kelâm vücûda dair hüccet ve delilleri ortaya koyan bir ilimdir. Bu sebeple Yazıcızâde kardeşler vücûd kavramına dair kelimcilerin da görüşlerini zikretmekte, onların vücûd-mâhiyet ilişkisi, ma’dûmâtın şey oluşu, vâcib ve mümkün varlık ayrımları hususundaki tartışmalarını nakletmektedirler.⁸⁷ Ancak Yazıcızâde kardeşler kelimcilerin vücûdu vâcib ve mümkün olarak ikiye ayırmalarını eleştirmekte ve bu ayrımların tamamen itibârî ayrımlar olduğundan söz etmektedirler. Nitekim sûfîlere göre ise aslında varlığın vâcib

83 Bîcân, *el-Müntehâ*, 118-119.

84 Bîcân, *el-Müntehâ*, 103. Bu hususta Sadreddin Konevî’nin ilm-i ilâhînin mevzûu konusundaki görüşün takip edildiği görülmektedir. Nitekim Sadreddin Konevî’ye göre ilm-i ilâhînin mevzûu Hakk’ın varlığıdır ve Hakk’ın varlığını isbat etmek gereksizdir. Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği*, 9. Konevî’nin bu görüşü İbn Sinâ’nın metafiziğin konusuna dair görüşüne yönelik bir eleştiri niteliği de taşımaktadır. İbn Sinâ’ya göre metafiziğin konusu varlık olup, Hakk’ın varlığı metafiziğin meselesidir. Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008), 121; a.mlf., “İbnü’l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükümlerinin Birleştirilmesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 27.

85 Bîcân, *el-Müntehâ*, 125.

86 Bîcân, *el-Müntehâ*, 125, 134.

87 Bîcân, *el-Müntehâ*, 126-128.

ve mümkün olarak ayrılmadığını, var olan tek şeyin vâcibü'l-vücûd olduğunu düşündüklerini belirtmektedirler.⁸⁸

Şârihlerin vücûdun mâhiyetini ele alırken üzerinde durdukları son husus ise filozofların ve âriflerin de dayandığı “Birden bir çıkar.” önermesidir. Onlara göre mutlak vücûddan, önce akl-ı evvel sadır olur. Dolayısıyla “Birden bir çıkar.” ya da diğer bir ifadeyle “Bir bire tecellî eder.”⁸⁹

3.2.3. Vücûd Mertebeleri

Yazıcızâde kardeşler vücûd mertebelerinin âlem-i melekût, âlem-i ceberût, âlem-i mülk ve âlem-i insan şeklinde sıralamakta ve bu hususta öncelikle “Allah’ın yarattığı ilk şey akıldır.”⁹⁰ hadîsini şerh etmektedirler. Şârihler aklın nûr-ı rûhânî olduğunu, hilm, sabır ve samt olmak üzere üç vasfının olduğunu ifade ederek aslında ahlakın güzelleşmesinin aklın yetkinleşmesi anlamına geldiğini ortaya koymaktadırlar. Duyularla elde edilen bilginin cahillerin, akılla elde edilen bilginin ise âriflerin bilgi olduğunu düşünmektedirler.⁹¹

Ayrıca ilk yaratılan varlığa dair rûh, levh, kalem, arş gibi farklı rivayetleri nakletmekte ve bu rivayetlerin her birisine bir anlam yüklemektedirler. Nitekim buna göre öncelikle Allah’ın bir cevher yarattığını, bu cevhere hayat sebebi olduğu için rûh-ı evvel, âleme nur verdiği için nur-ı evvel, âlemi tedbir ettiği için akl-ı evvel, kâtib olduğunu için kalem-i evvel, levh olduğu için de levh-i evvel denilmiştir. Şârihler bu durumu da “İtibarların farklılığı sebebiyle ibarelerde ihtilaf vardır.” ilkesiyle açıklamaktadır. O halde zikredilen her bir varlık kendi içerisinde ilk olma vasfını taşımaktadır. Mesela kalem âlem-i melekût açısından ilk olup, levh ise âlem-i mülkte ilktir.⁹²

Ruhun cevher-i latîf olduğunu ve bölünme kabul etmediğini belirtmektedir. Ruhun âlem-i emrden olduğunu ifade eden şârihler, ruhun ulvî ve süflî olmak üzere iki yönünün olduğundan söz etmektedir. Onlara göre insanın ve meleklerin ruhları ulvî, cinlerin ve şeytanların ruhları ise süflîdir.⁹³

Bunun ardından âlem-i melekûtun mertebelerini arş, kürsî, kalem, levh, mele-i alâ, müstevâ, elvâh ve aklâmu'l-ulâ şeklinde sıralamaktadır. Âlem-i ceberûtun mertebeleri ise sidretü'l-müntehâ, hazret-i kuds, hucb-i nurâniyye, bihâru'l-envâr, refrefü'l-a'lâ, sürâdikat, adem-i hurûf-i terkibiyye, intihâ-i hakâyıktır. Âlem-i mülk nâr, hava, mâ, türâb, nebât, hayvânât, cemâdât ve meâdinden müteşekkildir. Son mertebe olan insan ise nutfе, kan, sinir ve nefhadan müteşekkildir.⁹⁴

88 Bîcân, *el-Müntehâ*, 129.

89 Bîcân, *el-Müntehâ*, 136.

90 Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/309.

91 Bîcân, *el-Müntehâ*, 160-161.

92 Bîcân, *el-Müntehâ*, 165.

93 Bîcân, *el-Müntehâ*, 164-165.

94 Bîcân, *el-Müntehâ*, 163-164.

Mukaddimenin bu faslında ele alınan diğer bir husus da “Ve her canlı şeyi sudan yarattık.”⁹⁵ âyetinin yorumlanmasıdır. Meleklerin, cinlerin ve Âdem’in topraktan yaratılmasını da ele alınmakta ve şârihlere göre toprak da sudan yaratıldığı için bu durum bir tenakuz ifade etmemektedir.⁹⁶

Yazıcızâde kardeşler vücûd mertebelerine dair hazarât-ı hams hakkında da kısaca bilgi vermekte ve hazarât-ı hamsı hazret-i gayb-ı mutlak, hazret-i gayb-ı muzâf, hazret-i misâl, hazret-i şehâdet-i mutlaka ve hazret-i insân olmak şeklinde sıralamaktadırlar. Buna göre hazret-ı gayb-ı mutlak diğer tüm mertebeleri kuşatır. Hazret-i gayb-ı muzâfın gayb ve şehâdet olmak üzere iki nisbeti vardır. Hazret-i misâl ise nûrânî bir âlemdir. Bir taraftan cevher-i cismânîye, diğer taraftan da cevher-i nûrânîye benzer. Âlem-i misâlin bir mekânı yoktur, fakat mezâhiri vardır. Cisimler âlemi olan âlem-i şehâdetten sonra son mertebe olarak hazret-i insân gelmektedir. İnsan mertebesi yukarı-sındaki tüm mertebelerin hakikatlerini kendisinde toplayan “mertebe-i câmia”dır.⁹⁷

3.2.4. İnsân

Mukaddimede üzerinde durulan diğer bir mesele ise “insân”dır. Yazıcızâde kardeşler öncelikle insanın hilâfeti, kırk günde yaratılması, meleklerin Âdem’e secde etmek istememesi konularına dair genel bilgiler vermektedirler. “Ben yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım.”⁹⁸ âyetine göre Allah insanı yeryüzünde kendisine halife olarak yaratmıştır. Şârihler insanın üstünlüğünü açıklarken meleklerin Âdem’e secde etmesi ve emanetin Âdem’e verilmesine dair Begâvî’nin *Meâlimu’t-tenzil* ve Fahreddin Râzî’nin *Tefsîr-i Kebîr* adlı eserlerinden pek çok iktibaslar yapmaktadırlar.⁹⁹

Şârihlere göre âlemde yaratılan en son varlık olan insan Hakk’ın nurundan yaratılmış ve diğer tüm varlıklardan daha üstün bir mertebeye sahip olmuştur. Tüm insanlar arasındaki en üstün varlık ise Hz. Peygamber’dir.¹⁰⁰

Yazıcızâde kardeşler insanı Allah ismine mazhar olması bakımından da ele almaktadırlar. Buna göre yaratılmış herşey hakâyık-ı sâbitenin birer mazharıdır. Âlemde müşâhede ettiğimiz her şey esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin yansıdığı bir aynadır. İlâhî isimler arasında Allah ismi ism-i a’zamdır ve diğer tüm isimler ona tabidir. Allah ismi tüm ilâhî isim ve sıfatları kapsayan câmi’ isimdir. İnsan ise bu ism-i câmi’in mazharıdır. O halde âlemde yalnızca insan

95 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enbiyâ 21/30.

96 Bîcân, *el-Müntehâ*, 166.

97 Bîcân, *el-Müntehâ*, 109-112.

98 el-Bakara 2/30.

99 Bîcân, *el-Müntehâ*, 152-154.

100 Bîcân, *el-Müntehâ*, 155.

tüm isim ve sıfatları câmî' olan Allah ismine mazhar olmuştur. İnsan bu özelliği sebebiyle alemdeki ulvî ve süflî tüm mertebeleri içerisinde barındıran tek varlıktır.¹⁰¹

Sonuç

Tasavvuf tarihi boyunca ortaya çıkmış olan literatüre bakıldığında, şerh türündeki eserlerin bu literatürün önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Özellikle tasavvuf metafiziğinin kurucu ismi İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ine şerh yazmak XIII. yüzyılda başlayıp bugüne kadar kesintiye uğramadan devam eden bir gelenek haline gelmiştir. Bilhassa Müeyyidüddin Cendî, Abdürrezzâk Kâşânî ve Dâvûd Kayserî şerhleri *Fusûsu'l-hikem*'in daha fazla okunup anlaşılmasını sağlayan öncü metinler olmuşlardır. Bu şerhler yazıldıkları döneme kadarki tasavvufi birikimi bir bütün olarak yorumlama ve değerlendirme hususunda da önemli bir katkı sunmuşlardır.

Ortaya çıkan bu şerh türündeki eserlerin en önemli özelliklerinden biri eserlerin başına yazılan, *Fusûsu'l-hikem*'in temel kavram ve konularını açıklayan muhtelif hacimdeki mukaddimelerdir. *Fusûsu'l-hikem* şerhleri incelendiğinde pek çok şerhin başında bir mukaddime bulunduğu, bu mukaddimelerin ilk örneğine ise Müeyyidüddin Cendî ve Abdürrezzâk Kâşânî şerhlerinde rastlandığı söylenebilir. Mukaddimelerin yazılış gayeleri ise şârihlerin ifadelerine göre okuyucunun ana metin olan *Fusûsu'l-hikem*'i ve şerhini daha iyi anlamalarını sağlamaktır. Bu mukaddimelerin en önemli hususiyeti hem vücûd-adem, a'yân-ı sâbite, insân-ı kâmil, velâyet, vücûd mertebeleri gibi kavramlar hakkında, hem de "Varlık olması bakımından varlık Hak'tır.", "Birden bir çıkar." gibi İbn Arabî metafiziğinin dayandığı önermelere dair bilgi veriyor olmalarıdır.

Böylelikle asırlar boyunca *Fusûsu'l-hikem* şerhlerinin başına mukaddime yazmak da bir gelenek haline gelmiş, hatta Davud Kayserî'nin *Matlau hususi'l-kilem* adlı şerhinin mukaddimesi üzerine modern dönemde İran merkezli çeşitli şerhler yazılmıştır. Ayrıca yazılan her bir mukaddime kendisinden sonraki şerhin mukaddimesine kaynaklık teşkil etmiş, müellifler kendi şerhlerine mukaddime yazarken kendilerinden önce yazılmış olan bu mukaddimelerden istifade etmişlerdir. Abdullah Bosnevî'nin ve Ahmed Avni Konuk'un mukaddimelerinde Davud Kayserî mukaddimesinin etkisi bu durumun en açık örneklerinden sadece birisidir.

İbn Arabî metafiziğine dair önemli bilgiler barındıran bu mukaddimelerin hacim ve muhtevâ açısından en geniş olanları, Dâvûd Kayserî, Abdullah Bosnevî, Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed Bîcân şerhlerine yazılmış olan mukaddimelerdir. Bu çalışmada ele alınan Yazıcızâde kardeşlerin *el-Müntehâ* adlı

101 Bîcân, *el-Müntehâ*, 112.

Fusûsu'l-hikem şerhine yazdıkları mukaddime de bu literatürün önemli örneklerinden birisidir. Geniş hacmiyle dikkat çeken bu mukaddimede tasavvuf metafiziğinin vücûd-ı mutlak, ilim-ma'lûm irtibatı, ilâhî isimler, a'yân-ı sâbite, vahdet-kesret gibi kavram ve meselelerine temas edilmiştir. Ayrıca tasavvuf ilminin konusu, meseleleri, ilkeleri, vücûd mertebeleri ve insan gibi İbn Arabî metafiziğinin köşe taşı olan konular üzerinde durulmuştur. Yazıcızâde kardeşlerin mukaddimesi bu yönleriyle vahdet-i vücûd düşüncesini anlamamız noktasında yardımcı bir kılavuz gibidir.

Mukaddimede ele alınan bu konulara dair çeşitli âyet ve hadislerle, tasavvuf, tefsîr, kelâm eserlerine atıflar yapıldığı görülmektedir. Tasavvuf literatüründen özellikle Cendî, Fergânî, Davud Kayserî, Molla Fenârî gibi Ekberî mektebin önde gelen temsilcilerine atıf yapılması Yazıcızâde kardeşlerin Ekberî mekteble olan bağına da doğrulamaktadır. Ayrıca eserin ve dahi mukaddimesinin Türkçe olması da onu diğer pek çok şerhten ayırmakta ve Ekberî mektebin görüşlerinin XV. yüzyılda Türkçe'ye aktarımı ve yorumlanması açısından önem teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Yazıcızâde kardeşler yazdıkları bu mukaddimeyle yaşadıkları dönemden itibaren *Fusûsu'l-hikem*'in okunması, anlaşılmayan noktalarının açıklanması, eserdeki tartışmalı hususlar konusunda muarızlara cevaplar verilmesi ve *Fusûsu'l-hikem* şerh geleneğinin devam etmesine katkıda bulunmuşlardır. Yazıcızâde kardeşlerin mukaddimesinin *Fusûsu'l-hikem* şerhine mukaddime yazma geleneğinin önemli bir parçası ve bu geleneği temsil etme gücü yüksek bir metin olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Acer, Abdurrahman. *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu'l-Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- AcLûnî, Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Afifi, Ebü'l-Alâ. *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar: et-Ta'likat ala Fusûsi'l-hikem: Fusûsü'l-hikem ve't-ta'likatu aleyh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Akar, Ayşe Mine. *Müeyyed Cendî'ye Göre Varlık ve Bilgi*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Alkan, Ercan. "Âşık, Ârif ve Şâir: Fahreddin-i İraki". *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*. mlf. Fahreddin İraki. 11-18. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011.
- Alkan, Ercan. "İbn Sevdekîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, EK1/599-600. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Alkan, Ercan. "Lübb-i Fusûs: Lemaât". *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*. mlf. Fahreddin İraki. 19-24. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011.
- Alkan, Ercan. "Osmanlı Dönemi Fusûsü'l-Hikem Şerh Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 211-240.

- Alkiş, Abdurrahim. *Abdurrezzak Kaşani ve "Şerhu Fusûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Arabi, Muhyiddin İbn. *Fütuhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Arberry, A. J. *Classical Persian Literature*. London: George Allen & Unwin Ltd, 1967.
- Aştîyânî, Celâleddin. "Pîşgüftâr". *Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs*. mlf. Abdurrahman Cami. 25-60. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992.
- Babarükna, Rükneddin Mes'ud b Abdullah Şirazi. *Nusûsü'l-mahsûs fi tercümeti'l-fusûs: şerhu Fusûsi'l-hikem*. Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1980.
- Baş, Derya. "Abdullah Bosnevî'nin Fusûs Mukaddimesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 39-40 (2017): 27-60.
- Bayrakdar, Mehmet. "Dâvûd-i Kayserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/32-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Beyazıt, Ayşe. "Ahmed Bîcân'ın Müntehâsi". *Ahmed Bîcan el-Müntehâ Fusûsu'l-hikem üzerine bir çalışma*. mlf. Ahmed Bican. 51-96. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Bîcân, Ahmed. *el-Müntehâ Fusûsu'l-hikem üzerine bir çalışma*. nşr. Ayşe Beyazıt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Bîcân, Ahmed. *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 630, 1a-116b.
- Bilgin, Orhan. "Fahreddin-i Irâkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/84-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bosnevî, Abdullah. *Tecelliyatu araisi'n-nusus fi manassat-ı hikemi'l-Fusûs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1873.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Kitabü'l-hitab*. İstanbul: Matbaa-i Kürsiyü'l-Hakaniye, 1256.
- Câmî, Abdurrahman. *Evlîya menkıbeleri: Nefahatü'l-üns*. çev. Lâmi'î Çelebi. nşr. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Câmî, Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b Ahmed b Muhammed. *Nakdû'n-nusus fi şerhi Nakşi'l-fusûs*. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992.
- Cendi, Müeyyidüddin. *Şerhu fusûsi'l-hikem*. Meşhed: Danişgah-ı Meşhed, 1982.
- Chittick, William. "Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs ve ehemmiyet-i ân der irfân-ı İrân". *Nakdu'n-nusûs fi şerh-i nakşi'l-fusûs*. mlf. Abdurrahman Cami. 1-94. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1992.
- Demirli, Ekrem. "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Fusûsu'l-Hikem: İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'i ve Ekberî Geleneğin Teşekkülündeki Rolü". *İslam ve Klasik*. ed. Sami Erdem. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Demirli, Ekrem. "Davud el-Kayserî'nin Fusûsu'l-Hikem Şerhi: Matla-ı Husûs-ı Kelim fi Maânî Fusûsu'l-Hikem". *İbn Arabî Geleneği ve Davud el-Kayserî*. ed. Turan Koç. 85-97. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Demirli, Ekrem. "İbnü'l-Arabî ve Takipçilerinin Tanrı Anlayışı: Tenzih ve Teşbih Hükmülerinin Birleştirilmesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 25-44.
- Demirli, Ekrem. *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2008.
- Demirli, Ekrem. "Sadreddin Konevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/420-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Demirli, Ekrem. *Tasavvufun Altın Çağı: Konevi ve Takipçileri*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.

- Fergânî, Saidüddin. *Müntehâ'l-medârik*. thk. İbrahim Asım Keyyâlî. Lübnan: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- Hacevî, Muhammed. "Mukaddime". *Lemaat*. mlf. Fahreddin İraki. 9-26. Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1363.
- Hemedânî, Seyyid Ali. *Hallu'l-Fusûs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2794, 508-684.
- Kara, Mustafa. "Yâkub Han Kâşgarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kartal, Abdullah. "Türkçe İlk Fususu'l-Hikem Şerhi: Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fi Manassâti Hikemi'l-Fusûs". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ocak 1999), 305-315.
- Kâşgarî, Yakub Han. *Tavzîhu'l-beyân*. Dehli: Matbaa-i İftihâr, 1892.
- Kayseri, Dâvûd. *Mukaddemât -Fususü'l-hikem'e giriş-*. çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Kılıç, Mahmut Erol. "Fusûsü'l-Hikem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/230-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Konevi, Sadreddin. *Fusûsü'l-hikem'in Sırları: el-Fükûk fi esrâri müstenidâti hikemi'l-Fusûs*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2014.
- Konevi, Sadreddin. *Vahdet-i Vücut ve Esasları: en-Nusus fi tahkiki tavrî'l-mahsus*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2014.
- Konevi, Sadreddin. *Tasavvuf Metafizigi: Miftah-ı gaybi'l-cem ve'l-vücut*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2014.
- Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*. thk. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özdemir, Sema. *Dâvûd Kayserî'de Varlık Bilgi ve İnsan*. İstanbul: Nefes Yayınları, 2014.
- Parsa, Muhammed. *Şerh-i Fusûsü'l-hikem*. Tahran: İntişarat-ı Danışgah, 1987.
- Sevdekin, İbn. *İdris Fassi: Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin Füsusu'ndan İdris Fassi'na şerh*. çev. Veysel Akkaya, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013.
- Sevdekin, İbn. *Şerh-i Fusûs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5322, 1a-152b.
- Tahralı, Mustafa. "Davud el-Kayseri'nin Fusûs Şerhi Mukaddimesi". *İbn Arabî Geleneği ve Davud el-Kayseri*. 99-108. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Cendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. "Kâşânî, Abdürrezzâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

***Fuṣūṣ al-ḥikam* Commentators' Tradition of Writing Muqaddima and al-Muntahā Muqaddima of Yazicizade Brothers**

(Extended Abstract)

Ibn 'Arabī's *Fuṣūṣ al-ḥikam* is one of the most important works of the literature on Sūfī metaphysics. Many commentaries have been written on the work since the period it was written. These commentaries made important contributions to understanding *Fuṣūṣ al-ḥikam*. To write a commentary on *Fuṣūṣ al-ḥikam* has become a style of writing book. One of the most important characteristics of these commentaries is the muqaddimas written by commentators at the beginning of the commentaries. These muqaddimas have been written in various volumes and languages. These are the texts that give information about the main topics of *Fuṣūṣ al-ḥikam* and the main theses of Ibn 'Arabī thought. The first examples of muqaddimas are found in the commentaries of Mu'ayyad al-Dīn al-Jandī and 'Abd al-Razzāq al-Kāshānī. The muqaddimas are also at the beginning of many commentaries written in the following centuries. Thus, it has become a permanent tradition to write a muqaddima to *Fuṣūṣ al-ḥikam* commentary. An important part of the *Fuṣūṣ* commentary muqaddima tradition is the muqaddima of *al-Muntahā* written by Yazicizade Mehmed and Ahmed Bīcān. In this introduction, the Yazicizade brothers gave detailed information about some concepts and issues of Sūfī metaphysics, the subject of tasawwuf, its issues, principles, purpose, marātib al-wujūd and the concept of man.

An important part of the *Fuṣūṣ* commentary muqaddima tradition is the muqaddima of *al-Muntahā* written by Yazicizade Mehmed and Ahmed Bīcān. In this muqaddima, the Yazicizade brothers gave detailed information about some concepts and issues of Sūfī metaphysics, the subject of tasawwuf, its issues, principles, purpose, *marātib al-wujūd*, and the perfect man.

Yazicizade Mehmed Efendi, an important scholar, poet, and Sūfī of the 15th century, wrote a commentary on *Fuṣūṣ al-ḥikam* in Arabic by the name of *al-Muntahā*. This commentary was translated into Turkish by his brother Ahmed Bīcān with the same name, with various additions. So, a voluminous commentary emerged with the additions of Ahmed Bīcān. Yazicizade brothers explained *Fuṣūṣ* completely within the framework of the doctrine of *waḥdat al-wujūd*, and they frequently supported their views with verses and hadīths. They also explained the views of different scholars and sects about the issues emphasized in the commentary and made direct references from many works in the field of kalām, tafsīr and tasawwuf, and from books such as the Torah, Psalms and the Bible.

Yazicizade brothers wrote a comprehensive "muqaddima" at the beginning of *al-Muntahā*. In this muqaddima, they first explained the concepts of Ibn

‘Arabî metaphysics under the titles of “tanhîd” and “faşl”. The commentators conveyed the views of Islamic scholars on the issues discussed in the muqaddima. They also touched on some differences of opinion between religious sciences on these issues.

Yazıcızade brothers also benefited from Sûfî classics in the “muqaddima” of *al-Muntahâ* and made quotations from these works. In particular, they frequently touched on the opinions of the members of the Ekberian school and referred to them as “muhaqqiq” or “ahl al-tahqîq”. The issues emphasized in “muqaddima” are sometimes explained in the question-and-answer method in accordance with the classical writing tradition.

When the muqaddima of Yazıcızade brothers is considered as a whole, it can be said that the “muqaddima” is a text that deals with the subject, issue, principle, and purpose of Sûfî metaphysics. For this reason, the muqaddima can be accepted as an introductory text to Sûfî metaphysics.

In the “tanhîd” part of *al-Muntahâ* muqaddima, the most important issues of Sûfî metaphysics such as wujûd, the appearance of God, the relationship between the knowledge and the known, divine names, a’yân al-thâbita and the relationship of unity-multiplicity are discussed. As far as we can determine, Yazıcızade brothers mostly benefited from Sadr al-dîn al-Qunawî’s *al-Nusûs* and Sa’d al-Dîn Farghânî’s *al-Muntahâ al-madarek* works, although they did not make direct reference in this part of the “muqaddima”.

In the “tanhîd” part of *al-Muntahâ* firstly, the concept of “al-wujûd al-muṭlaq” was explained. The subject of the second “tanhîd” is the relationship between the knowledge and the known. Another issue explained in the “tanhîd” part is the degrees of divine names. “A’yân al-thâbita”, which is the realities of things in the knowledge of God, is another concept that emphasized in the “tanhîd” part. It is seen that Yazıcızade brothers also touched on the issue of “unity-multiplicity” in the tanhîd part.

It is seen that the purpose and subject of Sufism, marâtib al-wujûd and the perfect man issues are discussed in detail in the part of “faşl” of *al-Muntahâ* muqaddima. According to the commentators, the principles of Sûfî metaphysics are divine names. The issue is the relations between God, the universe, and the human. They state that God’s relation with the universe occurs through divine names. After giving information about the principles of Sûfî metaphysics, Yazıcızade brothers dealt with the issue of “ma’rifatullâh”, which is the purpose of Sûfî metaphysics.

It is understood that in the second part of the “faşl” section, the commentators dealt with the subject of Sûfî metaphysics. According to them, the subject of Sûfî metaphysics is “al-wujûd al-muṭlaq”. The “muqaddima” of the Yazıcızade brothers is like a guide for understanding the doctrine of Waḥdat al-wujûd.